

РОЗВИТОК КООПЕРАТИВНОГО РУХУ В УКРАЇНІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Л. А. Суліменко, к. е. н., професор,
О. Г. Суліменко, к. і. н., доцент,
А. В. Киян, к. е. н., доцент

Житомирський національний агроекологічний університет

Розкрито основні аспекти становлення та розвитку кооперативного руху в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Висвітлено регіональні особливості кооперації як в Наддніпрянській, так і в Західній Україні. На конкретних цифрах показано розвиток кооперації в різних регіонах України.

Постановка проблеми. Кооперативний рух в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ століття відігравав важливу роль для спільно організованого виробництва і, водночас, був однією із форм відродження національної самосвідомості. Він мав також велике значення у формуванні української нації, даючи можливість українцям, які перебували у пригніченому становищі як у Російській імперії, так і в Австро-Угорщині, проявити себе в економічному житті. Тому вивчення кооперативного руху в згаданий період дає можливість використовувати його досвід на сучасному етапі розвитку держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До згаданої публікації звертались такі історики та економісти, як Ю. Поліщук, О. Лисенко, С. Злупко, Я. Тарнавська, П. Саблук, М. Малік, В. Зіновчук та ін.

Мета та методика дослідження. Метою дослідження є вивчення процесу становлення та розвитку кооперативного руху на українських землях в кінці ХІХ – на початку ХХ століття. При написанні доповіді використано проблемно-хронологічний, монографічний та статистичний методи наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХІХ століття кооперативний рух, що зародився в Західній Європі, досяг українських земель. Важливим поштовхом до створення кооперації в Україні стало те, що послугами банків різних типів користувалися, здебільшого,

промисловці, землевласники, заможні селяни, а бідні верстви населення часто звертались до лихварів, які надавали позики під високі відсотки. Лихварський кредит був такий дорогий, що часто призводив боржників до банкрутства. Усе це змушувало селян шукати вихід у кооперації.

Організатором першої споживчої кооперації в Україні стала Харківська громада. Статут Харківського споживчого товариства було затверджено в жовтні 1866 р. На час заснування це товариство об'єднувало 64 члени і включало 292 крб. паїв. Згодом споживчі товариства виникли в Єлисаветграді, Ізюмі, Херсоні, Балті, Катеринославі, Чернігові. За 1870-1894 рр. було створено 31 товариство [1, с. 252–253].

У 1871 р. на Катеринославщині, Херсонщині, Полтавщині діяли ощадно-позичкові товариства. Такі товариства на Полтавщині в 1892 р. налічували 4174 членів та 164013 крб. пайового капіталу [2, с. 71].

В 1887 р. М.В. Левитський, відомий кооператор («артільний батько»), заснував першу в Україні та в Східній Європі хліборобську спілку (артіль) [3, с. 229]. В 90-х рр. XIX століття широкою популярності набули хліборобські артілі, створені на Херсонщині, Чернігівщині, Катеринославщині, Київщині.

Останні два десятиріччя XIX століття на західноукраїнських землях почала розвиватися постачально-збутова кооперація. Найміцніші позиції завоювала створена в 1883 р. у Львові «Народна торгівля», яка мала більше десяти філій і кілька сотень крамниць у різних містах. Діяли й інші кооперативні спілки, сільськогосподарські гуртки, які постачали членам цих спілок добрива, машини, сортове насіння. Кооперативні організації руйнували патріархальну замкнутість селянських господарств, сприяли залученню їх, особливо заможніших, в товарно-грошові відносини [4, с. 292].

У 1898 р. у Львові виник «Крайовий союз кредитовий». Спочатку він об'єднував тільки 17 кооперативів, та згодом кооперативний рух набрав такого розмаху, що наприкінці XIX століття він охопив всі терени України – від херсонських степів до Надсяння [1, с. 253].

Слід зазначити, що в кінці XIX століття кооперація не могла відігравати значної ролі в господарському житті України. У деяких регіонах вона наражалася на перешкоди як з боку громадян, так і урядовців, які вбачали в кооперації прагнення українців до економічної самооборони, і не безпідставно, бо згодом збагачена досвідом кооперація стала важливим чинником українського економічного відродження.

На початку XX століття особливого розмаху набрав розвиток ощадно-позичкових і кредитних товариств. Перше кредитне

товариство виникло в 1895 р. в селі Іванівці на Полтавщині, а в січні 1905 р. таких товариств в Україні було 150. У дев'яти губерніях України в 1905 р. було 370 ощадно-позичкових і кредитних товариств з 1307666 членами та загальним капіталом 12 млн крб. У 1905 р. в цих же губерніях нараховувалось 794 ощадно-позичкових та 1978 кредитних товариств [1, с. 278].

На той час припадає значний розвиток споживчої кооперації. В 1905 р. в Україні було 505 споживчих кооперативів, серед яких 52 % – сільських, 28 % – міських та містечкових. Сільських споживчих товариств найбільше було створено на Полтавщині. На початок січня 1912 р. тут нараховувалось 2476 споживчих товариств, в т. ч. 1874 – сільських.

На рубежі двох століть поживався кооперативний рух у Галичині, на ґрунті якого в 1892 р. виникло товариство взаємних забезпечень «Дністер». У 1907 р. воно мало 213943 поліси у 3773 громадах вартістю 218043491 крон. Створене на кооперативних засадах товариство «Просвіта» мало в 1914 р. 77 філій, 2944 сільські читальні, 504 читальні доми, 194035 члени, 2364 бібліотеки. При читальних залах працювало 540 крамниць та 236 позичкових кас. У 1904 р. засновано Крайовий союз ревізійний, який у 1914 р. об'єднав 609 кооперативів.

Про розмах кооперативного руху свідчили кооперативні конгреси у Львові (1909 р.) та Києві (1913 р.). Обидва конгреси набули всеукраїнського значення. Так, просвітньо-кооперативний конгрес у Львові відбувся під девізом: «За національно-економічне визволення українського народу по обидва боки кордону» [5, с. 6]. У таке русло був спрямований український кооперативний рух на Всеросійському кооперативному з'їзді в 1913 р. у Києві. Українські кооператори заповнили програму з'їзду своїми доповідями, в яких відстоювали позиції автономності федералістичного принципу кооперативного будівництва. Проект резолюції був таким: «З'їзд зазначає, що союзне будівництво повинно йти знизу вгору й спиратися на місцевій самодіяльності обласних союзів дрібного кредиту й обласних кооперативних банків та визнає недопустимість утворення відділів і агентур Московського банку в тих районах, де вже такі союзні банки існують; де вже таке сталося, там належить такі відділи чи агентури ліквідувати» [2, с. 168].

Велику роль у розвитку кооперативної справи та поширенні її провідних ідейних засад здійснює відомий український громадсько-політичний діяч, журналіст А. І. Жук. Дослідження головних аспектів його кооперативної діяльності вперше було здійснено в 1938 р. відомим українським кооператором І. Витановичем [6].

Ознайомлення А. І. Жука з кооперативною справою почалося з моменту його переїзду в 1907 р. до Львова, де вже через два роки він стає редактором кооперативного журналу «Економіст» і популярного кооперативного часопису для народу «Самопоміч». Увійшовши в курс кооперативної справи, А. І. Жук почав широко пропагувати ідею щодо застосування найбільш об'єктивних та вірних методів і принципів кооперативного будівництва. В лютому 1909 р. відбувся Перший Український Просвітньо-економічний конгрес, на якому А. І. Жук виступив з рефератом на тему: «Значення кооперації для нашого народу», в якому автор в загальних рисах подає характеристику національно-економічних відносин на Великій Україні й Галичині [7, с. 95]. Отже, А. І. Жук завдяки наполегливій праці зробив вагомий внесок у розвиток української кооперативної справи на початку ХХ століття.

Кооперативний рух мав характерні регіональні особливості. В Наддніпрянській Україні він був спрямований на те, щоб допомогти українцям зайняти належне місце у новоствореній грандіозній промислово-аграрній інфраструктурі краю. Тут кооперативний рух досяг свого апогею у 1917-1919 рр., коли українці спромоглися організувати потужні промислові та фінансові союзи – «Укрінбанк», «Союзбанк», «Дніпросоюз» та інші [3, с. 210]. Після встановлення радянської влади всі вони були ліквідовані. У Галичині, яка була одним з найвідсталіших регіонів Австро-Угорщини, українські кооператори самі змушені пройти шлях від малого до великого виробництва, причому у жорсткій конкуренції з більш фінансово сильною та досвідченою польською кооперацією.

Слід зазначити, що кооперативний рух був розвинений і в окремих національних меншинах, які проживали на території України. Так, наприклад, в німців-колоністів Херсонської губернії було засноване Молочанське товариство взаємного кредиту, оборот якого в 1914 р. сягав 36 млн крб., а чистий прибуток – 27,4 тис. крб. На 1 січня 1915 р. воно налічувало 1733 члени, переважно сільських господарств німців. Про активну налагоджену організацію кредиту свідчить як існування численних кредитних установ, так і діяльність кількох освітніх товариств. У трьох повітах лише Херсонської губернії в німецьких колоніях активно діяли 8 сирітських позичково-ощадних кас, 8 товариств взаємного кредиту, 10 – взаємного страхування від пожеж, 7 товариств споживачів. У багатьох поселеннях колоністів існували громадські похоронні бюро [8, с. 118]. Варто відзначити, що також багато училищ, шкіл німців утримувались за кошти освітніх товариств. Активно залучались до кооперативного руху й чехи, яких,

наприклад, у Волинській губернії проживало понад 26 тис. чоловік. Зокрема, вони створювали позичково-ощадні каси і товариства взаємного кредиту в таких поселеннях, як Високе-Чеське, Крошня-Чеська та в інших місцях компактного проживання Житомирського та Дубненського повітів.

Висновок. Таким чином, чим більшою була експансія іноземного капіталу та імперсько-економічної політики, тим організованішою виступала економічна самооборона і відцентрова поведінка українського населення, що знайшла яскравий прояв у самостійницькому спрямуванні українського кооперативного руху. Він став знаряддям самоврядування та самозахисту, школою, в якій українці вчилися бути господарями на власній землі. Досвід кооперативного руху, набутий в кінці XIX – на початку XX століття, можна використовувати на сучасному етапі державотворення, коли актуальними є запровадження місцевого самоврядування та процесів децентралізації.

Список використаних джерел

1. Злупко С. М. Економічна історія України: навчальний посібник / С. М. Алушко. – К.: Знання, 2006. – 367 с.
2. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / І. Витанович. – Нью-Йорк, 1964. – 624 с.
3. Малий словник історії України / В. С. Кульчицький, О. М. Майборода та ін. – К.: Либідь, 1997. – 464 с.
4. Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до встановлення індустріального суспільства: Навчальний посібник / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Мотейко та ін. – Київ: Генеза, 1994. – 368 с.
5. Голубничий В. С. Три лекції про економіку України / В. Голубничий. – Мюнхен, Нью-Йорк: Україна і діаспора, 1969. – 24 с.
6. Витанович І. Андрій Жук (Сльченко), кооператор-громадянин / І. Витанович. – Львів, 1938. – 16 с.
7. Таравська Я. Жука в розвиток української кооперативної справи на початку XX ст. / Я. Таравська, А. Внесок // Матеріали IV Волинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції: зб. наук. праць. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 95.
8. Кулинич І. М. Нариси з історії німецьких колоній в Україні / І. М. Кулинич, Н. В. Кривиць. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 272 с.